

EWELINA ŚLAZAK ^{a, @}

 0000-0003-2281-2838

^a Instytut Pamięci Narodowej; Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu;
Oddział w Łodzi, ul. Elizy Orzeszkowej 31/35, 91-479 Łódź, łódzkie, PL

[@] Ewelina.Slazak@IPN.Gov.PL

OBCHODY MILENIUM CHRZTU POLSKI W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ CZĘŚCI DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

Słowa kluczowe: PRL, aparat bezpieczeństwa, diecezja włocławska, Kościół katolicki, Milenium Chrztu Polski, Sieradz, Służba Bezpieczeństwa.

Abstrakt: Artykuł przedstawia przygotowania oraz przebieg obchodów milenijnych Chrztu Polski w 1966 r. w Kaliszu, w powiecie sieradzkim w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa PRL oraz materiałów proveniencji kościelnej. Analizie poddano działania Służby Bezpieczeństwa podejmowane w celu rozpoznania i kontrolowania inicjatyw kościelnych związanych z jubileuszem tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce. Szczególną uwagę zwrócono na funkcjonowanie sieci agenturalnej oraz rolę tajnych współpracowników w pozyskiwaniu informacji o przygotowaniach duchowieństwa i przebiegu uroczystości religijnych. Na podstawie materiałów archiwalnych ukazano skalę zainteresowania władz państwowych obchodami milenijnymi oraz stosowane środki operacyjne. Analiza wskazuje, że mimo intensywnego nadzoru uroczystości milenijne stanowiły istotny element życia religijnego lokalnych społeczności.

Sekcje: [Wstęp] > 1. Południowo-zachodnia część diecezji włocławskiej w przededniu obchodów milenijnych > 2. Aparat bezpieczeństwa wobec

EWELINA ŚLAZAK (1989–); 2014, mgr: historia (UŁ, Łódź); 2021, dr nauk humanistycznych: historia (UŁ, Łódź); uczestniczka Centralnego Projektu Badawczego IPN „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”; zainteresowania naukowe: historia Kościoła i związków wyznaniowych, powojenna historia Łodzi i województwa łódzkiego.

obchodów Milenium Chrztu Polski > 3. Obchody milenijne w Kaliszu (14–15 maja 1966 r.) > 4. Obchody milenijne w Sieradzu > 5. Obchody milenijne w regionie sieradzkim > [Podsumowanie].

Obchody Milenium Chrztu Polski w latach 1965–1966 stanowiły jedno z najważniejszych wydarzeń religijnych i społecznych w powojennej historii narodu polskiego. Ich znaczenie wykraczało daleko poza wymiar czysto konfesyjny, obejmując także sferę pamięci zbiorowej, tożsamości narodowej oraz relacji między społeczeństwem a państwem komunistycznym. W perspektywie historycznej rocznica tysiąclecia chrztu księcia Mieszka I w 966 r. stanowiła symboliczny moment włączenia Polski w krąg cywilizacji łacińskiej, a zarazem początek formowania się wspólnoty politycznej, kulturowej i religijnej¹. W latach sześćdziesiątych XX w. rocznica ta została ponownie zinterpretowana i przeżyta w kontekście realiów Polski Ludowej, nabierając charakteru nie tylko religijnego jubileuszu, lecz również wydarzenia o głębokim znaczeniu społecznym i politycznym.

Dla władz państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kierowanych wówczas przez Władysława Gomułkę, obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego stanowiły element polityki historycznej, mającej na celu legitymizację ustroju poprzez odwołanie do kategorii państwowości i ciągłości historycznej². Równolegle jednak Kościół katolicki w Polsce, pod duchowym przywództwem prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego, nadał rocznicy wymiar przede wszystkim religijny, akcentując jej znaczenie jako jubileuszu chrześcijaństwa na ziemiach polskich. W rezultacie doszło do swoistej symbolicznej rywalizacji dwóch narracji: państwowej, akcentującej tysiąclecie państwa oraz kościelnej, podkreślającej tysiąclecie chrztu. Jak wskazują badania historyczne oraz socjologiczne, konflikt ten nie ograniczał się do poziomu instytucjonalnego, lecz przenikał życie lokalnych społeczności, wpływając na postawy, praktyki religijne oraz formy identyfikacji zbiorowej³.

¹ Szerzej na ten temat zob. P. Urbańczyk, *Co się stało w 966?*, Poznań 2016; J. Strzelczyk, *Mieszko Pierwszy. Chrzest i początki Polski*, Poznań 2016; J.M. Popławski, *Duchowe dziedzictwo Chrztu Polski*, RT, 62(2015), z. 5, s. 41–53.

² Szerzej na temat obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego zob. B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła PRL*, t. 2, cz. 1: 1956–1963, Olsztyn 2000; cz. 2: 1964–1970, Olsztyn 2001; A. Friszke, *Tysiąclecie kontra Milenium*, „Więź”, 1994, nr 2, s. 139–143; Z. Hemmerling, *Bitwa o dusze. Polityka Gomułki wobec Kościoła w okresie Milenium*, „Konfrontacje”, 1990, nr 8, s. 16–17.

³ Szerzej na temat kościelnych obchodów Milenium Chrztu Polski zob. P. Raina, „*Te Deum*” Narodu Polskiego. Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych,

Szczególnie interesującym polem badawczym pozostają obchody milenijne w wymiarze regionalnym i lokalnym, gdzie wielkie procesy historyczne ujawniały się w konkretnych działaniach ludzi i wspólnot. Jednym z takich obszarów była diecezja włocławska, której południowo-zachodnia część znajdowała się w granicach ówczesnego województwa łódzkiego i obejmowała m.in. takie ośrodki, jak: Charłupia Mała, Sieradz czy Zduńska Wola oraz województwa poznańskiego z Kaliszem⁴. Region ten, zróżnicowany pod względem społecznym i gospodarczym, stanowił przestrzeń szczególnie interesującą dla analizy, gdyż spotykały się tu tradycyjne formy religijności ludowej z doświadczeniem industrializacji oraz presją ideologiczną państwa komunistycznego.

Struktura społeczna omawianego obszaru odzwierciedlała procesy społeczno-gospodarcze zachodzące w Polsce po II wojnie światowej. Obok ośrodków o charakterze przemysłowym, takich jak Zduńska Wola, w której istotną rolę odgrywał przemysł włókienniczy i związana z nim społeczność robotnicza, funkcjonowały miasta o bardziej tradycyjnym charakterze administracyjno-usługowym jak Sieradz oraz rozległe tereny wiejskie, w których dominowała ludność utrzymująca się z rolnictwa. Ta różnorodność struktury społecznej wpływała również na zróżnicowanie form życia religijnego, choć – jak wskazują dostępne źródła – Kościół katolicki zachowywał silną pozycję społeczną zarówno w środowiskach miejskich, jak i wiejskich.

Parafia stanowiła w tym okresie nie tylko podstawową jednostkę organizacyjną Kościoła oraz istotną przestrzeń integracji społecznej. Jej znaczenie wykraczało poza sferę religijną, obejmując również funkcje kulturotwórcze i wspólnotowe. Duchowieństwo parafialne odgrywało ważną rolę w podtrzymywaniu tradycji religijnych oraz kształtowaniu postaw wiernych, co miało szczególne znaczenie w warunkach państwa prowadzącego politykę stopniowej laicyzacji życia publicznego. Pomimo podejmowanych przez władze działań ograniczających wpływy Kościoła, religijność pozostawała ważnym elementem życia codziennego znacznej części mieszkańców regionu.

Olsztyn 1991; *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006; B. Noszczak, *Sacrum czy profanum? – spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002; T. Ruzikowski, *Obchody milenijne w Warszawie i województwie warszawskim w 1966 roku*, w: *Przebudować człowieka: komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001, s. 261–373.

⁴ Dotychczasowe badania nad obchodami Milenium Chrztu Polski na terenie województwa łódzkiego koncentrowały się na obszarze należącym do diecezji łódzkiej; zob. W. Jarno, K. Lesiakowski, *Obchody milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)*, Łódź 2017.

Z perspektywy historii społecznej obchody milenijne można interpretować jako formę zbiorowego rytuału, który – odwołując się do kategorii antropologicznych Victora Turnera czy koncepcji pamięci zbiorowej Maurice’a Halbwachsa – służył wzmocnieniu wspólnotowej tożsamości i reprodukcji systemu wartości⁵. Uczestnictwo w uroczystościach religijnych stanowiło nie tylko akt wiary, lecz także formę symbolicznej komunikacji, poprzez którą jednostki manifestowały swoją przynależność do określonej wspólnoty kulturowej i aksjologicznej. Jednocześnie w warunkach państwa autorytarnej praktyki te mogły nabierać znaczenia wykraczającego poza sferę religii, stając się elementem szerszej rozumianej postawy społecznej wobec rzeczywistości politycznej.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przebiegu oraz znaczenia obchodów Milenium Chrztu Polski w tej części diecezji włocławskiej, która w latach sześćdziesiątych XX w. znajdowała się w granicach województwa łódzkiego oraz województwa poznańskiego (czyli Kalisz). Analiza koncentruje się zarówno na formach i organizacji uroczystości, jak i na ich społecznym odbiorze oraz relacjach między strukturami kościelnymi a władzami państwowymi. Przyjęta perspektywa badawcza, łącząca elementy historii regionalnej, historii społecznej oraz historii religijności, pozwala uchwycić obchody milenijne nie tylko jako wydarzenie o charakterze religijnym, lecz również jako ważny element procesu kształtowania się tożsamości lokalnej i narodowej w warunkach Polski Ludowej.

1. Południowo-zachodnia część diecezji włocławskiej w przededniu obchodów milenijnych

Diecezja włocławska należała w latach sześćdziesiątych XX w. do jednych ze starszych i najbardziej znaczących jednostek administracji kościelnej w Polsce, zarówno pod względem historycznym, jak i duszpasterskim. Jej początki sięgały wczesnego średniowiecza, a wielowiekowa ciągłość instytucjonalna stanowiła istotny element kształtowania religijnej i kulturowej tożsamości regionu. W warunkach Polski Ludowej diecezja ta obejmowała rozległe terytorium środkowej części kraju, rozciągające się od Kujaw po ziemię sieradzką i kaliską. Na jej czele w okresie obchodów milenijnych stał bp Antoni Pawłowski, który kierował diecezją od 1951 r.,

⁵ V. Turner, *Proces rytualny. Struktura i antystruktura*, Warszawa 2010, s. 45; tenże, *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej*, Kraków 2009, s. 272; M. Halbwachs, *Społeczne ramy pamięci*, Warszawa 2022, s. 322.

a jego posługa przypadła na czas szczególnie trudny dla funkcjonowania struktur kościelnych, związany z napięciami między Kościołem a władzami państwa komunistycznego⁶.

W skład południowo-zachodniej części diecezji włocławskiej wchodziły m.in. dekanaty obejmujące takie ośrodki miejskie, jak Sieradz i Zduńska Wola, a także liczne parafie wiejskie położone na ich najbliższym zapleczu. Istotne znaczenie w strukturze tej części diecezji odgrywał również Kalisz – jeden ze starszych ośrodków miejskich w Polsce i ważne centrum życia religijnego, związane m.in. z kultem św. Józefa. Zróżnicowanie społeczno-przestrzenne regionu przekładało się na specyfikę funkcjonowania parafii oraz formy praktyk religijnych ich mieszkańców. Znaczenie życia religijnego na tym obszarze było dostrzegane przez aparat państwowy. W związku z planowanymi obchodami milenijnymi Służba Bezpieczeństwa podjęła działania operacyjne mające na celu zebranie informacji o przebiegu uroczystości zaplanowanych w parafiach w: Brzeźnie, Charłupi Małej, Gruszczycach, Klonowej, Męce, Sieradzu, Stolcu, Szadku, Warcie i Złoczewie, które – jak odnotowano w dokumentach aparatu bezpieczeństwa – „należą do znanych z negatywnej postawy kleru i aktywizacji elementów klerykalnych”⁷.

Na obszarze diecezji włocławskiej założenia Wielkiej Nowenny realizowane były zgodnie z wytycznymi władz diecezjalnych, jednak ich przebieg przybierał konkretne formy dostosowane do warunków lokalnych. Duchowieństwo parafialne organizowało nabożeństwa okolicznościowe, rekolekcje stanowe oraz misje parafialne, które cieszyły się znacznym zainteresowaniem wiernych, co potwierdzają licznie zachowane fotografie. Istotnym elementem przygotowań była również peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, zapoczątkowana w 1957 roku. Nawiedzenie poszczególnych parafii przez obraz miało charakter wyjątkowego wydarzenia religijnego, gromadzącego liczne rzesze wiernych i stanowiącego widoczny przejaw jedności wspólnoty parafialnej. Uroczystości te wiązały się z organizacją procesji, całonocnych czuwań modlitewnych oraz specjalnych nabożeństw, a ich przebieg często odnotowywano w kronikach parafialnych jako wydarzenie o szczególnym znaczeniu religijnym i społecznym.

⁶ Szerzej na temat rządów bp. Pawłowskiego w diecezji włocławskiej zob. Z. Gmurczyk, *Kościół włocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951–1968)*, Włocławek 2015.

⁷ AIPN Oddział w Łodzi (Łd) pf10/800 t. 1, Plan pracy – w zagadnieniu Wydziału IV Referatu SB KP MO w Sieradzu na II kwartał 1966 r., 5 IV 1966 r., k. 25–28.

Peregrynacja stanowiła nie tylko element przygotowań do Milenium, lecz także formę manifestacji religijności w przestrzeni publicznej⁸.

2. Aparat bezpieczeństwa wobec obchodów Milenium Chrztu Polski

W początkowym etapie działań SB kluczowym zadaniem lokalnych struktur bezpieczeństwa było rozpoznanie zakresu i charakteru przygotowań podejmowanych przez stronę kościelną. Informacje te pozyskiwano przede wszystkim za pośrednictwem osobowych źródeł informacji. Szczególną kontrolą objęto klasztor ojców bernardynów w Warcie, klasztor sióstr urszulanek w Sieradzu, kościoły parafialne w Sieradzu i Charłupi Małej, a także kościół św. Józefa w Kaliszu. O rozwoju sytuacji na bieżąco informowano I sekretarza Komitetu Powiatowego PZPR oraz przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. W miarę zbliżania się kulminacyjnych uroczystości podkreślano konieczność zwiększenia szybkości dopływu informacji oraz wprowadzono obowiązek systematycznego i natychmiastowego raportowania do kierownictwa SB KW MO. Meldunki miały obejmować wszelkie zamierzenia, plany i przygotowania hierarchii kościelnej oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, stopień realizacji zaleceń kurialnych w parafiach, przebieg programów milenijnych i samych uroczystości, a także nastroje wśród duchowieństwa i osób świeckich z nim związanych. Zakres sprawozdawczości rozszerzono ponadto na wszystkie wydarzenia pozostające w związku ze stosunkami państwo-Kościół⁹.

W związku z powyższym 15 kwietnia 1966 r., aż do odwołania, wprowadzono szczegółowy tryb postępowania w zakresie dokumentowania i przekazywania bieżących informacji. Nakazano pełne zabezpieczenie dopływu danych dotyczących działalności biskupów oraz osób pozostających w czynnym zainteresowaniu SB. Każde wystąpienie hierarchy miało być utrwalane technicznie, a nagranie – wraz z wyczerpującą informacją o przebiegu uroczystości – przekazywane tego samego dnia do Wydziału IV SB KP MO. Równocześnie zobowiązano jednostki terenowe do przekazywania – do godziny 20.00 w dniu wydarzenia – odpowiednio zakodowanych telefonogramów obejmujących informacje o publicznych wystąpieniach biskupów (kazania, wizytacje, konsekracje, rekolekcje), ich udziale w wydarzeniach wewnątrzkościelnych oraz o wydawanych listach okolicznościowych.

⁸ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Fotografie Milenium.

⁹ AIPN Ld pf10/800 t. 1, Pismo zastępcy komendanta KW MO w Łodzi płk. R. Mikształa do zastępcy komendanta KP MO w Sieradzu, 15 IV 1966 r., k. 18–21.

System natychmiastowego raportowania rozszerzono ponadto na wszelkie przejawy aktywności związanej z obchodami milenijnymi: przebieg zgromadzeń – zarówno legalnych, jak i uznanych za nielegalne – z podaniem organizatorów, frekwencji wiernych i duchowieństwa oraz zastosowanych przez władze przedsięwzięć, przypadki zagrożenia porządku publicznego, rewizje, aresztowania, likwidację drukarni i wydawnictw bez debitu, przejawy „wrogiej propagandy”, zdarzenia losowe w obiektach sakralnych, kwestie budownictwa i remontów obiektów kultu (w tym kapliczek i krzyży przydrożnych), organizowanie pielgrzymek do Częstochowy i innych ośrodków pątniczych, kontakty z zagranicą oraz nastroje wśród duchowieństwa i wiernych. Każda informacja miała zawierać precyzyjne dane: miejsce i datę wydarzenia, liczebność uczestników (z rozbiorem na duchowieństwo, mężczyzn, kobiety, młodzież i dzieci), porównania z latami ubiegłymi, charakter powitań, treść śpiewów i okrzyków oraz inne elementy uznane za istotne z punktu widzenia operacyjnego¹⁰.

Jednym z pierwszych sprawdzianów mobilizacji religijnej były uroczystości odpustowe w parafii Męka. W święto patronalne ku czci św. Wojciecha, w dniu 24 kwietnia 1966 r. w miejscowy proboszcz ks. Czesław Kruszyński nadał tradycyjnemu odpustowi wyraźnie milenijny charakter. W porozumieniu z lokalnym aktywnym katolickim zakupiono specjalną chorągiew milenijną, co – jak odnotowano w materiałach SB – miało zostać szeroko nagłośnione w środowisku parafialnym i okolicznych wsiach. Zabieg ten wpisywał się w obserwowaną wówczas strategię łączenia dorocznych uroczystości parafialnych z obchodami Tysiąclecia Chrztu Polski, tak aby wzmocnić ich rangę i zwiększyć oddziaływanie symboliczne. W ocenie aparatu bezpieczeństwa frekwencja – szacowana na ok. 3000 wiernych – została określona jako „bardzo mała”, co pokazuje charakterystyczną dla sprawozdawczości SB tendencję do deprecjonowania skali uczestnictwa i zaniżania liczby wiernych. Niezależnie jednak od tej interpretacji, wydarzenie to zwróciło uwagę władz przede wszystkim ze względu na towarzyszącą mu aktywność osób świeckich. Wierni ze wsi Woźniki zorganizowali zbiórkę pieniężną na cele kościelne, co spotkało się z natychmiastową reakcją administracyjną. Cztery uczestniczące zbiórki – Janina Czyżak, Janina Gajda, Józefa Bronka i Halina Zajac – zostały ukarane przez Kolegium Karno-Administracyjne w Sieradzu grzywnami w wysokości 750 zł. Przypadek parafii św. Wojciecha w Męce pokazuje,

¹⁰ Tamże.

że działania władz nie ograniczały się do obserwacji i raportowania przebiegu uroczystości, lecz obejmowały również instrumenty represji administracyjnej wobec świeckich angażujących się w organizację obchodów. Odpust św. Wojciecha stał się tym samym nie tylko wydarzeniem religijnym o podwyższonej, milenijnej randze, lecz także kolejnym polem konfrontacji między lokalnymi strukturami kościelnymi a aparatem państwowym, który reagował szczególnie wówczas, gdy inicjatywa wychodziła poza mury świątyni i przybierała formę publicznej mobilizacji wiernych¹¹.

Zachowane dokumenty aparatu bezpieczeństwa z początku 1966 r. ukazują sposób postrzegania obchodów milenijnych przez władze państwowe jako wydarzenia o charakterze wyraźnie konfrontacyjnym. W jednym z planów operacyjnych podkreślano, że rok 1966 jest „rokiem obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego”, wobec czego duchowieństwo – określane konsekwentnie mianem „kleru” – miało rzekomo podejmować działania zmierzające do „celnego przeciwstawienia się obchodom państwowym” poprzez realizację „bogatego programu obchodów 1000-lecia Chrztu Polski”. W języku dokumentu działalność Kościoła określano jako „wrogą” i „antysocjalistyczną”, a jej celem miała być mobilizacja „szerokich mas wiernych” w celu zademonstrowania „siły i jedności Kościoła”. Tego rodzaju retoryka wpisywała się w szerszy dyskurs ideologiczny władz PRL, w którym aktywność religijna interpretowana była nie jako przejaw życia duchowego, lecz jako forma politycznej konkurencji wobec państwa. Z dokumentu wynika, że podstawowym zadaniem lokalnych struktur SB było rozpoznanie „zamierzeń kleru parafialnego” oraz zapewnienie stałego dopływu informacji o przebiegu uroczystości, wystąpieniach duchowieństwa i zaangażowaniu osób świeckich. Materiały te miały być pozyskiwane poprzez „nowo pozyskane źródła informacji”, co wskazuje na rozbudowę sieci agenturalnej w okresie poprzedzającym obchody. Szczególną uwagę nakazano zwrócić na parafie w Charłupi Małej, Męce, Szadku i Warcie, a więc przede wszystkim na środowiska wiejskie, w których – jak sądzono – wpływ duchowieństwa był szczególnie silny¹².

Plan działań operacyjnych władz państwowych wykraczał jednak poza sam monitoring uroczystości religijnych. Zakładano kontrolę przestrzegania przez duchowieństwo przepisów dotyczących katechizacji, finansów,

¹¹ AIPN Ld pf10/800 t. 1, Ocena działalności kleru rzymskokatolickiego oraz elementów z nim związanych w powiecie sieradzkim za 1966 r., 27 XII 1966 r., k. 7–11.

¹² AIPN Ld pf10/800 t. 1, Plan pracy na II kwartał 1966 r. w zagadnieniu Wydziału IV KP MO w Sieradzu, 12 IV 1966 r., k. 22–24.

zgromadzeń publicznych czy budownictwa sakralnego. Szczególne zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa budziły inicjatywy związane z wznoszeniem krzyży i kapliczek przydrożnych, zwłaszcza w parafiach wiejskich, takich jak Gruszczyce, Korczew, Męka czy Tubądzin. W przypadku ujawnienia przygotowań do tego rodzaju przedsięwzięć polecano niezwłocznie informować Komitet Powiatowy PZPR oraz przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sieradzu w celu podjęcia działań zmierzających do ich zablokowania. Działania te świadczą o traktowaniu nawet oddolnych przejawów religijności ludowej jako potencjalnego zagrożenia dla porządku politycznego i elementu rywalizacji ideologicznej między państwem a Kościołem¹³.

3. Obchody milenijne w Kaliszu (14–15 maja 1966 r.)

Kontrola aparatu bezpieczeństwa nad lokalnymi inicjatywami religijnymi znalazła swoje odzwierciedlenie również w przypadku większych uroczystości diecezjalnych – obchody milenijne w Kaliszu, zaplanowane na 14–15 maja 1966 r., od początku pozostawały przedmiotem wzmożonego zainteresowania służb. Uroczystości te, zaraz po obchodach we Włocławku, były uważane za najważniejsze w diecezji włocławskiej. Jeszcze w przeddzień wydarzeń podkreślano, że nie zapadła decyzja co do ewentualnego udziału prymasa Wyszyńskiego. Ordynariusz diecezji włocławskiej bp Pawłowski, zwrócił się jednak do niego o prymasowskie błogosławieństwo dla uczestników kaliskich uroczystości¹⁴.

Dwudniowy program miał wyrażnie religijno-historyczny charakter i koncentrował się wokół kultu św. Józefa. Uroczysta sesja naukowa poświęcona najstarszym dziejom chrześcijaństwa w Kaliszu i kultowi św. Józefa, z udziałem około 400 osób świeckich oraz liczego duchowieństwa, która odbyła się w kolegiacie pw. św. Józefa zainaugurowała 14 maja o godz. 15.00 pierwszy dzień obchodów. Krótkie przemówienie

¹³ Tamże.

¹⁴ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Pismo ordynariusza diecezji włocławskiej Antoniego Pawłowskiego do prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego, 10 V 1966 r., nlb; AIPN w Warszawie (BU) 89/182, Biuletyn Milenijny nr 19/102/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 13 V 1966 r., k. 75–76; AIPN BU 1585/4651, Biuletyn Milenijny nr 19/102/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 13 V 1966 r., k. 136–137; Raina, „*Te Deum*” Narodu Polskiego, s. 404; K. Grzesiak, *Relacje państwo-Kościół katolicki na terenie diecezji włocławskiej w latach 1945–1989*, Toruń 2009, s. 562; *Dekret w sprawie jubileuszu milenijnego*, KDWi, 49(1966), nr 4–7, s. 146–148.

wprowadzające wygłosił bp Pawłowski, referaty przedstawili m.in. ks. Zenon Kalinowski, który mówił na temat „Historii kultu św. Józefa w Kaliszu”¹⁵, redaktor o. Bolesław Przybylski OP, który mówił na temat kultu św. Józefa¹⁶ oraz redaktor Adam Dubowski z „Przewodnika Katolickiego”, który zaprezentował referat na temat „Kaliszcy świadkowie Milenium”¹⁷. Kolejnym punktem uroczystości było uroczyste wprowadzenie biskupów do świątyni, a następnie nabożeństwo celebrowane przez biskupa pomocniczego poznańskiego Franciszka Jedwabskiego; uczestniczyło w nim ok. 2 tys. wiernych. Wieczorem, przy ołtarzu polowym w kościele pw. św. Wojciecha na Zawodziu odprawiono nabożeństwo majowe z udziałem ok. 1,5 tys. osób, kazanie wygłosił biskup pomocniczy wrocławski Jan Zaręba, nawiązując do orędzia biskupów polskich oraz do uroczystości w Częstochowie i Krakowie, podkreślając rolę prymasa w ich organizacji. Według zachowanych relacji zgromadzeni żegnali hierarchów oklaskami i okrzykami „niech żyją biskupi”¹⁸.

W uroczystościach – zgodnie z programem – uczestniczyło ośmiu biskupów (bp Pawłowski, bp Zaręba, biskup pomocniczy wrocławski Kazimierz Majdański, bp Jedwabski, biskup pomocniczy poznański Tadeusz Etter, biskup pomocniczy warszawski Bronisław Dąbrowski, biskup pomocniczy siedlecki Waław Skomorucha i biskup pomocniczy chełmiński Bernard Czapliński), a także prowincjałowie zakonów (jezuitów – ks. Stefan Dzierżek z Warszawy, karmelitów – o. Albert Urbański z Krakowa i orionistów – ks. Antoni Szal z Warszawy) oraz przedstawiciele zgromadzeń męskich i żeńskich¹⁹. Na rozpoczęciu obecnych było ponad 40 księży, po godz. 17.00 liczba duchownych wzrosła do ok. 100,

¹⁵ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Program uroczystości milenijnych w Kaliszu w dn. 14–15 V 1966 r., b.d., nlb.

¹⁶ B. Przybylski, *O Józefie nigdy dosyć*, KDWI, 49(1966), nr 8–10, s. 206–211.

¹⁷ A. Dubowski, *Kaliszcy świadkowie Millennium*, KDWI, 49(1966), nr 8–10, s. 211–217.

¹⁸ AIPN BU 0639/220, Informacja ze spotkania z TW nr rej. 1315/62 dot. inauguracji i przebiegu uroczystości milenijnych w Kaliszu, 15 V 1966 r., k. 96–99; AIPN BU 89/182, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 73–74; AIPN BU 1585/4651, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 145–146; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy (By) 077/557, Program uroczystości milenijnych w Kaliszu 14–15 maja 1966 r., b.d., k. 19–20.

¹⁹ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Pismo bp. A. Pawłowskiego do biskupów: B. Czaplińskiego, B. Dąbrowskiego, W. Skomoruchy i F. Jedwabskiego, 27 IV 1966 r., nlb.; tamże, Pismo bp. A. Pawłowskiego do bp. T. Etter, 28 IV 1966 r., nlb.; tamże, Pismo bp. A. Pawłowskiego do biskupów: B. Dąbrowskiego, F. Je-

by wieczorem zmniejszyć się wraz z ich powrotem do parafii. Frekwencja w pierwszym dniu – według ocen zarówno duchowieństwa, jak i informatorów – była umiarkowana: o godz. 15.00 ok. 300 osób, po godz. 17.00 około 2000. Nastrój określano jako poważny i spokojny²⁰.

Na 15 maja zaplanowano nabożeństwa w dziewięciu kościołach Kalisza z udziałem biskupów z kilku diecezji. Szczególną rangę nadano uroczystościom w parafii św. Mikołaja, gdzie mszę świętą celebrował bp Dąbrowski, a kazanie wygłosił bp Czapliński. W trakcie nabożeństwa młodzieży wręczono symbole wiary, po czym odbyła się procesja „bez naruszenia jakichkolwiek przepisów prawa”²¹. W ciągu dnia wygłoszono łącznie dziesięć kazań – głównie o treści religijnej i historycznej, z niewielkimi aluzjami do relacji państwo-Kościół. Biskup Pawłowski poruszył m.in. kwestię odmowy udzielenia wizy wjazdowej papieżowi Pawłowi VI oraz wyjaśniał sens formuły „przebaczamy” zawartej w orędziu biskupów, zapewniając o akceptacji granicy na Odrze i Nysie. Zgodnie z przewidywaniami frekwencja niedzielna była wyższa: w kolegiacie o godz. 11.00 uczestniczyło ponad 2000 wiernych, w parafii św. Mikołaja o godz. 10.00 ok. 1500, a o godz. 17.00 – ponad 3000 osób. W godzinach porannych w innych kościołach liczba wiernych wahała się od 300 do 1000. Mimo to zarówno duchowieństwo, jak i aparat bezpieczeństwa odnotowywali „stosunkowo słabe zainteresowanie społeczeństwa, a szczególnie młodzieży”. Miejscowe siostry zakonne przekazywały, że władze administracyjne przygotowały na 15 maja „dziesięć poważniejszych imprez”, zwłaszcza dla młodzieży, aby „przytłumić uroczystości kościelne”. Biskup Pawłowski miał wówczas stwierdzić: „odrywanie młodzieży od Boga budzi u nas biskupów największy niepokój”, dodając, iż przewidywał skromniejszy charakter inauguracji milenium w diecezji²².

dwabskiego, T. Ettera i W. Skomoruchy, 2 VI 1966 r., nlb.; *Uroczystości milenijne w Kaliszu*, „Słowo Powszechne”, 1966, nr 115(19 V), s. 2.

²⁰ AIPN BU 0639/220, Informacja ze spotkania z TW nr rej. 1315/62 dot. inauguracji i przebiegu uroczystości milenijnych w Kaliszu, 15 V 1966 r., k. 96–99.

²¹ Cyt. za: Gmurczyk, *Kościół włocławski w rzeczywistości PRL-u*, s. 374.

²² ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Przekład listu duchowieństwa Kalisza do Ojca Świętego Pawła VI z dn. 25 III 1966 r., nlb.; AIPN BU 89/182, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 73–74; AIPN BU 1585/4651, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 145–146; AIPN BU 0639/220, Informacja ze spotkania z TW nr rej. 1315/62 dot. inauguracji i przebiegu uroczystości milenijnych w Kaliszu, 15 V 1966 r., k. 96–99; AIPN By 077/557, Program uroczystości milenijnych w Kaliszu 14–15 maja 1966 r., b.d., k. 19–20.

Oceny wewnętrzne duchowieństwa były zróżnicowane, podkreślali spokojny, umiarkowany ton kazań i – według informatora kaliskiej SB – niewielką liczbę akcentów hołdowniczych wobec prymasa. Depeszę kard. Wyszyńskiego z Częstochowy odczytano podczas sumy w kolegiacie²³, zdaniem aparatu bezpieczeństwa „jedynie bp Dąbrowski wygłosił wyraźniej hołdownicze kazanie”. Ordynariusz włocławski w rozmowie z duchownym (jak się później okazało – tajnym współpracownikiem) oceniał przebieg uroczystości jako udany, choć dostrzegał mankamenty organizacyjne: „Osobiście zauważyłem, że w miarę przedłużania się imprez kościelnych następował systematyczny odpływ parafian na skutek przemęczenia”. Entuzjazm – jak twierdził – był „skromny”, lecz widoczny „wierni byli zadowoleni, a kazanie biskupów wysłuchiwane były z ciekawością i powagą”. Tajny współpracownik z kolei zaznaczał, że słyszał zaledwie dwa okrzyki „niech żyje”²⁴.

Ważny punkt programu – położenie kamienia węgielnego pod kościół 1000-lecia, poświęconego przez papieża – nie doszedł do skutku, gdyż orioniści wycofali się z organizacji aktu. Biskup Pawłowski zapowiedział w tej sprawie skargę do Rzymu. Ostatecznie jednak zarówno hierarchowie, jak i obserwujący ich funkcjonariusze zgodnie odnotowali, że dwudniowe obchody w Kaliszu przebiegły spokojnie, bez zakłóceń porządku publicznego, przy umiarkowanej, lecz wyraźnie zauważalnej mobilizacji religijnej wiernych²⁵.

Szczególne miejsce w planie operacyjnym zajmowała kwestia młodzieży. Aparat bezpieczeństwa zalecał rozpoznawanie „nowych form pracy kleru z młodzieżą”, monitorowanie prób werbowania kandydatów do seminarium duchownego oraz kontrolę wpływu duchowieństwa na organizacje młodzieżowe. Równolegle do działań operacyjnych podejmowano szeroko zakrojone inicjatywy o charakterze wychowawczo-propagandowym. Z dokumentów Ministerstwa Oświaty wynika, że w 1966 r., w kulminacyjnym roku obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, szkoły

²³ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Telegram kard. S. Wyszyńskiego do bp. A. Pawłowskiego, 15 V 1966 r., nlb.; *Uroczystości w Kaliszu*, KDWI, 49(1966), nr 8–10, s. 205–206.

²⁴ AIPN BU 0639/220, Informacja opracowana na podstawie relacji TW nr rej. 1315/62, 17 V 1966 r., k. 100–103.

²⁵ AIPN BU 89/182, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 73–74; AIPN BU 1585/4651, Biuletyn Milenijny nr 20/104/66 dot. obchodów 1000-lecia chrztu Polski organizowanych w dniach 14–15 V 1966 r., 16 V 1966 r., k. 145–146.

miały stać się podstawowym narzędziem kształtowania „naukowej, postępowej, a więc laickiej” interpretacji dziejów państwowości polskiej. Zalecano organizowanie zajęć pozalekcyjnych, konkursów, sesji popularnonaukowych, imprez sportowych i turystycznych oraz czynów społecznych, realizowanych przy współudziale organizacji młodzieżowych (ZHP, ZMS, ZMW). Kuratoriom polecano zapewnić frekwencję uczniów w świeckich obchodach oraz ściśle współpracować z wydziałami propagandy KW PZPR i administracją państwową. Jednocześnie wprost wskazywano na konieczność przeciwdziałania udziałowi młodzieży w uroczystościach kościelnych. Administracja szkolna miała uwzględniać terminy nabożeństw i procesji milenijnych, organizując w tych dniach alternatywne wydarzenia – zawody sportowe, wycieczki, projekcje filmowe czy zajęcia turystyczne. Przykładowo, w dniu planowanego nabożeństwa *Te Deum* dla starszej młodzieży zalecano zorganizowanie szerokiej akcji pozalekcyjnej, tak aby ograniczyć frekwencję uczniów w uroczystościach religijnych. Do realizacji tych zadań włączano organizacje młodzieżowe, takie jak ZHP, ZMS i ZMW, zobowiązane do koordynowania swoich przedsięwzięć z władzami szkolnymi. Szczególną rangę nakazywano nadać obchodom 22 lipca, wiążąc je symbolicznie z kulminacją świeckich uroczystości tysiąclecia. Nakazywano, aby „wszystkie przypadające na rok 1966 ważniejsze rocznice wydarzeń historycznych powinny być obchodzone z dużym pietyzmem [...] wiążącym je mocno ze świeckimi tradycjami i obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego”. W ten sposób próbowano nie tylko ograniczyć frekwencję młodzieży w wydarzeniach religijnych, lecz także trwale powiązać narrację o tysiącletniej historii państwa z tradycją Polski Ludowej. Istotnym elementem tej strategii było także zaangażowanie środowiska nauczycielskiego. Ministerstwo Oświaty zwracało się do Związku Nauczycielstwa Polskiego o intensyfikację pracy politycznej wśród nauczycieli i nasycenie jej problematyką związaną z obchodami tysiąclecia. Podkreślano przy tym, że działania te nie powinny mieć charakteru wyłącznie doraźnego, podejmowanego w dniach uroczystości kościelnych, lecz tworzyć spójny i systematyczny program wychowawczy realizowany przez cały rok 1966²⁶.

²⁶ AIPN BU 3690/268, Informacja ws. obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w szkołach i placówkach wczasowych dla młodzieży w związku z ogólną sytuacją na odcinku wyznaniowym w szkolnictwie w roku 1966, b.d., k. 119–134; AIPN BU 3690/268, Wytoczne Ministerstwa Oświaty ws. udziału młodzieży w obchodach ostatniego roku Tysiąclecia Państwa Polskiego, 30 III 1966 r., k. 104–109.

4. Obchody milenijne w Sieradzu

Obchody milenijne w południowo-zachodniej części diecezji wrocławskiej były przez aparat bezpieczeństwa traktowane jako wydarzenie o znaczeniu nie tylko religijnym, lecz przede wszystkim politycznym. Skala i szczegółowość planowanych działań operacyjnych świadczą o tym, że władze obawiały się społecznej mobilizacji wokół Kościoła oraz postrzegały ją jako realne wyzwanie dla ideologicznej dominacji państwa. Szczególne znaczenie przywiązywano przy tym do rozbudowy sieci agenturalnej w środowiskach parafialnych. Jednym z nowo pozyskanych w 1966 r. tajnych współpracowników był wieloletni kościelny parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu – Piotr Kocik, występujący pod pseudonimem „Kazimierz”. Funkcję kościelnego pełnił jeszcze przed II wojną światową, co zapewniało mu ugruntowaną pozycję w lokalnej wspólnotce parafialnej oraz pełne zaufanie proboszcza, ks. Apolinarego Leśniewskiego²⁷. Długoletnia obecność w strukturach parafii czyniła go dla aparatu bezpieczeństwa źródłem szczególnie cennym i wiarygodnym. Początkowo jego zasadniczym zadaniem było przekazywanie informacji dotyczących przygotowań do obchodów milenijnych w Sieradzu, w tym planowanych uroczystości, zaangażowania wiernych oraz aktywności duchowieństwa.

Pierwszym sprawdzianem mobilizacji religijnej w parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu były nabożeństwa *Te Deum* zaplanowane na 15 i 16 kwietnia. Według relacji TW ps. „Kazimierz” nabożeństwo dla dzieci szkół podstawowych zgromadziło ok. 350 uczestników, co – w ocenie informatora – stanowiło niewielki odsetek w stosunku do liczebności parafii. Powodem absencji dzieci i młodzieży były imprezy zorganizowane przez lokalne władze w tym samym czasie, m.in. manifestację dzieci na cmentarzu i stadionie. Jeszcze słabszą frekwencję odnotowano podczas nabożeństwa dla młodzieży szkół średnich i pozaszkolnej – spośród ok. 150 obecnych jedynie ok. 80 stanowiła młodzież, w tym zaledwie 20 chłopców. W trakcie liturgii odczytano tekst ślubowania rozpoczynający się od słów: „My młodzież parafii Sieradz, pierwsze pokolenie młodzieży polskiej drugiego tysiąclecia...”, a uroczystość zakończono śpiewem *Boże coś Polskę*. Ogólne nabożeństwo 17 kwietnia zgromadziło ok. 700 wiernych, w większości osób starszych i kobiet. Tajny współpracownik ps. „Kazimierz”

²⁷ Szerzej na temat ks. Apolinarego Leśniewskiego zob. E. Ślęzak, *Ksiądz infułat Apolinary Leśniewski (1891–1984). Biografia proboszcza parafii pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Sieradzu*, Sieradz 2015.

przekazywał również informacje dotyczące planowanych wizyt hierarchów. Odnotował, iż zapowiadany na 18 kwietnia 1966 r., w drodze powrotnej z uroczystości milenijnych w Gnieźnie i Poznaniu, przyjazd bp. Pawłowskiego bądź prymasa Wyszyńskiego do Sieradza ostatecznie nie doszedł do skutku. Informator sygnalizował ponadto kolejne etapy obchodów: 3 maja planowano uroczystości zsynchronizowane z Jasną Górą połączone z procesją do figury Matki Bożej na placu przykościelnym i kazaniem wygłoszonym przez megafon²⁸.

Relacje te miały dla sieradzkiego aparatu bezpieczeństwa znaczenie nie tylko statystyczne, lecz przede wszystkim operacyjne. „Kazimierz” przekazał również informację, iż jedna z nauczycielek szkoły podstawowej nr 1 uprzedziła proboszcza ks. Leśniewskiego o planowanych przez władze szkolne działaniach – wyprowadzenia młodzieży na capstrzyk i organizowaniu alternatywnych zbiórek w celu ograniczenia jej udziału w uroczystościach kościelnych. Doniesienie to potwierdzało wcześniejsze ustalenia dotyczące koordynacji działań administracji oświatowej i struktur partyjnych, mających przeciwdziałać frekwencji młodzieży w obchodach religijnych²⁹.

Znacznie większe obawy aparatu bezpieczeństwa w Sieradzu budziły jednak przygotowania do głównych uroczystości milenijnych zaplanowanych na 29 i 30 maja, połączonych z Zielonymi Świątkami i odpustem w kościółku pw. Ducha Świętego na cmentarzu parafialnym (tzw. odpust grunwaldzki)³⁰. Z doniesień wynikało, że ks. Leśniewski wystąpił do Prezydium PRN o zezwolenie na tradycyjną procesję z kościoła farnego na cmentarz, przewidując jednocześnie wariant alternatywny w razie odmowy – indywidualne przeniesienie feretronów, chorągwi i obrazów. Planowano przyjazd pięciu biskupów, w tym ordynariusza włocławskiego, a także udział ok. 60 księży oraz wiernych z sąsiednich parafii. Szczegółowy harmonogram obejmował nabożeństwa dostosowane do różnych grup – młodzieży szkół podstawowych i średnich, wiernych

²⁸ AIPN Ld 0037/161, t. 1, Notatka służbowa z doniesienia TW ps. „Kazimierz”, 18 IV 1966 r., k. 80–81v; AIPN Ld 0037/161, t. 1, Notatka służbowa z doniesienia TW ps. „Kazimierz”, 28 IV 1966 r., k. 82–82v; T. Rogowski, *Amazonki Boga. Urszulanki sieradzkie*, Sieradz 2010, s. 127.

²⁹ AIPN Ld 0037/161, t. 1, Notatka służbowa z doniesienia TW ps. „Kazimierz”, 18 IV 1966 r., k. 80–81v.

³⁰ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Program uroczystości odpustowych i milenijnych w dn. 29–30 V 1966 r., nlb.; tamże, Sprawozdanie ks. A. Leśniewskiego do Kurii Diecezjalnej we Włocławku z uroczystości, 12 XI 1966 r., nlb.; *Dekret w sprawie jubileuszu*, s. 146–148.

z miasta oraz ludności wiejskiej – a także całonocne czuwanie z 29 na 30 maja i uroczystą sumę z kazaniami biskupów³¹.

Doniesienia TW ps. „Kazimierz” odsłaniają przy tym skalę zaangażowania świeckich w przygotowania. Organizowano dekorację bramy wjazdowej i kościółka cmentarnego, budowę trybuny, instalację dodatkowego oświetlenia, przygotowanie oprawy muzycznej z udziałem zespołu smyczkowego oraz orkiestry dętej związanej z księżmi orionistami ze Zduńskiej Woli. Siostra Agnieszka Szewczyk, katechetka, przygotowywała dzieci do powitania hierarchów, a z kurii miał przybyć operator z kamerą filmową, by utrwalić przebieg uroczystości. Jednocześnie informator odnotował znamieny fakt niewielkiego udziału młodzieży, co proboszcz tłumaczył celowym działaniem władz świeckich, które w tym samym terminie zorganizowały „Dni Sieradza”³².

W reakcji na napływające informacje SB poleciła poinformować kierownictwo partyjne oraz Wydział IV SB KW MO w Łodzi, a także opracować plan operacyjnego zabezpieczenia uroczystości. Dane przekazywane przez TW ps. „Kazimierz” miały służyć zarówno bieżącej kontroli sytuacji, jak i przygotowaniu przedsięwzięć minimalizujących propagandowy efekt wizyty biskupów. Studium przypadku parafii sieradzkiej pokazuje zatem, że aparat bezpieczeństwa dążył do możliwie pełnej penetracji środowiska kościelnego – od frekwencji na nabożeństwach, przez zaplecze organizacyjne, aż po nastroje duchowieństwa i wiernych – traktując lokalne obchody milenijne jako element szerszej konfrontacji polityczno-ideologicznej.

Relacje TW ps. „Kazimierz” pozwalają zrekonstruować nie tylko przygotowania, lecz również sam przebieg kulminacyjnych uroczystości milenijnych w parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu w dniach 29–30 maja 1966 roku. Już w przededniu obchodów wikariusze i proboszcz ks. Leśniewski mieli – według doniesień – wyrażać zaniepokojenie i zniechęcenie narastającymi trudnościami administracyjnymi. Elektrownia ostrzegała przed nielegalną elektryfikacją placu przy kościółku cmentarnym,

³¹ AIPN Ld 0037/161, t. 1, Doniesienie TW ps. „Kazimierz”, 18 V 1966 r., k. 54/5–54/7.

³² Tajny Współpracownik ps. „Kazimierz” donosił dość szczegółowo, że: „Trybunę przy kościółku na cmentarzu przygotowują trzech rolnicy ob. Suwała ze wsi Mnichów i ob. Płachta z Kłocka, przywieźli oni własne deski oraz ob. Terka stolarz zam. przy ul. Armii Czerwonej. Elektryfikację i oświetlenie na cmentarzu przeprowadzać będą dwaj elektrycy z zatrudnieni w Zakładzie Energetycznym w wolnym czasie po godzinach pracy. Kościółek jest zelektryfikowany – przeciągać będą kable i instalować dodatkowo około 6 lamp” (AIPN Ld 0037/161, t. 1, Doniesienie TW ps. „Kazimierz”, 18 V 1966 r., k. 54/5–54/7; *Dni Sieradza*, „Panorama Dziennika Łódzkiego”, 1966, nr 127(30 V), s. 2).

Prezydium PRN podnosiło kwestię braku zezwoleń na megafonizację oraz udział orkiestry w procesji. W rozmowach duchownych powracało przekonanie, że „władze wszystko wiedzą” i celowo mnożą przeszkody. Wspominano także o wcześniejszych przypadkach zagłuszania nabożeństw przez głośniki ustawione na rynku w dniach 1–3 maja. Ksiądz Leśniewski żalił się: „Obecnie, kiedy będą uroczystości milenijne zabiorą nam młodzież, czynią inne przeszkody, czepiają się, czego mogą”³³.

Pierwszy dzień obchodów w Sieradzu (29 maja w niedzielę) nie przyniósł jeszcze zapowiadanej obecności biskupów. Procesję z kolegiaty na cmentarz prowadził ks. Jan Katarzyński, ubrany w fioletowe szaty, co wśród części wiernych wywołało mylne przekonanie o udziale biskupa. W procesji uczestniczyło – według informatora – ok. 1500 osób, w tym ok. 200 przedstawicieli młodzieży i 40 ministrantów. Niesiono chorągwie kościelne, sztandary cechowe, emblematy Matki Boskiej Częstochowskiej, krzyż, mszał i ewangeliarz. Obecna była również asysta sieradzka w tradycyjnych strojach regionalnych. Kazanie wygłosił orionista ks. Stefan Batory ze Zduńskiej Woli. Kolejnym punktem obchodów było milenijne nabożeństwo majowe z udziałem chóru. Następnie ks. kanonik Łassa zaprezentował Misterium Maryjne – Apel Nowego Tysiąclecia *Mandatum Novum*. Do godziny 23.00 trwała prywatna adoracja Najświętszego Sakramentu, po której – w godzinach 23.00–24.00 – odbyła się wspólna adoracja w kościółku pw. Ducha Świętego. O północy odprawiono cichą mszę świętą celebrowaną przez ks. Leśniewskiego. Aparat bezpieczeństwa polecił TW ps. „Kazimierz” zwrócić szczególną uwagę na dalszy przebieg uroczystości, komentarze duchowieństwa oraz rozmowy prowadzone podczas przyjęcia na plebanii³⁴.

Kulminacja sieradzkich obchodów milenijnych nastąpiła 30 maja. Ostatecznie do Sieradza przybyło jedynie trzech biskupów: ordynariusz włocławski bp Pawłowski, biskup pomocniczy diecezji włocławskiej bp Jan Zaręba oraz biskup pomocniczy Jan Fondaliński z Łodzi. Uroczystości miały rozbudowany, niemal całodobowy charakter – od nocnego czuwania z 29 na 30 maja, przez kolejne nabożeństwa poranne, aż po popołudniowy ingres

³³ AIPN Ld 0037/161, t. 2, Doniesienie spisane ze słów TW ps. „Kazimierz”, 28 V 1966 r., k. 11–11v.

³⁴ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Program uroczystości odpustowych i milenijnych w parafii Sieradz w dniach 29–30 V 1966 r., b.d.; nbl.; tamże, Sprawozdanie ks. A. Leśniewskiego do Kurii Diecezjalnej we Włocławku z uroczystości, 12 XI 1966 r., nlb.; AIPN Ld 0037/161, t. 2, Notatka służbowa z rozmowy z TW ps. „Kazimierz”, 30 V 1966 r., k. 12; *Dekret w sprawie jubileuszu milenijnego*, KDWi, 49(1966), nr 4–7, s. 147.

biskupów do kościółka pw. Ducha Świętego. W jego trakcie bp Pawłowski wręczył insygnia milenijne delegacjom z miast i wsi (kielich, Ewangelię, portret Ojca Świętego, świece, krzyż oraz sztandar grunwaldzki). Następnie procesja przeszła przez miasto do kolegiaty sieradzkiej, gdzie odprawiono uroczystą mszę świętą celebrowaną przez ordynariusza włocławskiego, a okolicznościowe kazanie wygłosił bp Zaręba. Po liturgii ks. prof. Bolesław Majdak (orionista) wygłosił prelekcję pt. „O historii Kościoła w Sieradzu”³⁵.

Według relacji TW ps. „Kazimierz” w spotkaniu na plebanii uczestniczyło ok. 50 księży, choć – jak odnotował informator – część duchownych opuściła Sieradz bezpośrednio po ceremoniach. Zwracał uwagę akcent położony na zmęczenie biskupów, skrócony pobyt części z nich oraz – jego zdaniem – zbyt oficjalną atmosferę przyjęcia: „Zaręba przyjechał około godz. 10 rano natomiast bp Pawłowski i bp Fondaliński około godz. 15. Jeszcze nie zakończyły się uroczystości w kościele około godz. 20, gdy bp Zaręba wyszedł z kościoła, spożył na plebanii posiłek i odjechał do Kalisza, gdzie we wtorek 31 maja odbyła się konferencja – bez żadnego pożegnania. Około godz. 23 wyjechał do Łodzi bp Fondaliński. Pozostał tylko na noclegu u ks. Leśniewskiego bp Pawłowski, który odjechał do Kalisza w następnym dniu tj. 31 maja o godz. 7”³⁶.

Istotnym wątkiem powracającym zarówno w doniesieniach agenturalnych, jak i w późniejszym raporcie podsumowującym działania SB, była kwestia frekwencji. Według danych aparatu bezpieczeństwa w całych obchodach w Sieradzu uczestniczyło ok. 2000 wiernych, przy – jak podkreślano – „znikomej” obecności dzieci i młodzieży. Ksiądz Leśniewski miał wyrażać z tego powodu niezadowolnienie, wskazując na celowe działania władz świeckich, które organizowały równoległe „Dni Sieradza”, odciągając młodych ludzi od uroczystości religijnych. W raportach SB podkreślano wręcz, że młodzież „jeździła na karuzeli w czasie przemarszu procesji”, co w interpretacji funkcjonariuszy miało stanowić symboliczny dowód ograniczonej skuteczności mobilizacji kościelnej³⁷. Odmienne ocenę wydarzeń

³⁵ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Sprawozdanie ks. A. Leśniewskiego do Kurii Diecezjalnej we Włocławku z uroczystości, 12 XI 1966 r., nlb.

³⁶ AIPN Ld 0037/161, t. 2, Doniesienia TW ps. „Kazimierz”, 2 VI 1966 r., k. 13–14; *Dekret w sprawie jubileuszu*, s. 147.

³⁷ Dni Sieradza rozpoczęły się 28 maja i trwały do 3 czerwca 1966 r. (AIPN Ld pf10/800, t. 1, Ocena działalności kleru rzymskokatolickiego oraz elementów z nim związanych w powiecie sieradzkim za 1966 r., 27 XII 1966 r., k. 7–11; AIPN Ld pf10/908, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Łodzi w roku 1966, 14 I 1967 r., k. 69–109; L. Olejnik,

przedstawiał natomiast sam ks. Leśniewski w sprawozdaniu przesłanym do kurii, podkreślał że „mimo niesprzyjających warunków atmosferycznych uroczystości milenijne ziemi sieradzkiej odbyły się na wysokim poziomie i wywarły głębokie oraz niezapomniane przeżycia w sercach wiernych”³⁸.

5. Obchody milenijne w regionie sieradzkim

Zestawienie relacji TW ps. „Kazimierz” z raportem zbiorczym SB pokazuje jednak wyraźną dychotomię między językiem źródła operacyjnego a oficjalną narracją aparatu bezpieczeństwa. O ile doniesienia agenturalne dostarczają drobiazgowego, często niemal etnograficznego opisu przebiegu uroczystości, o tyle raport syntetyczny podporządkowuje te fakty tezie o ograniczonej skuteczności mobilizacji religijnej i porażce „politycznych” zamierzeń Episkopatu. W tym sensie obraz obchodów milenijnych w powiecie sieradzkim jawi się nie tylko jako zapis lokalnego życia religijnego, lecz również jako świadectwo sposobu, w jaki państwo komunistyczne interpretowało i wartościowało przejawy aktywności Kościoła. Znamienne jest przy tym, że w kronice parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu brak jakiegokolwiek wzmianki o przebiegu uroczystości milenijnych z 1966 roku³⁹. Milczenie źródła parafialnego może być odczytywane jako pośrednie potwierdzenie tezy o ograniczonej randze i oddziaływaniu tych wydarzeń w lokalnej perspektywie, choć jednocześnie pozostaje pytanie, czy było ono efektem rzeczywistej oceny ich znaczenia, czy też świadomej selekcji treści w warunkach politycznej presji.

W szerszym ujęciu powiatowym aparat bezpieczeństwa interpretował wydarzenia w Sieradzu jako element ogólnopolskiej strategii episkopatu, zmierzającej – w jego ocenie – do „fanatyzacji społeczeństwa” i osłabienia ustroju socjalistycznego⁴⁰. W praktyce jednak, zdaniem SB, zamierzenia te zostały zrealizowane jedynie „w małym procencie”. Uroczystości milenijne w innych parafiach regionu – m.in. w Męcie (24 kwietnia), Charłupi Małej (8 września), Szadku (20 listopada) czy Warcie (6 grudnia) – przybierały

Struktury niezależne 1945–1975, w: Sieradz. Dzieje miasta od 1939 roku, red. K. Lesiakowski, Łódź – Sieradz 2014, s. 219–220; *Dni Sieradza*, s. 2).

³⁸ ArDWł, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 3, Sprawozdanie ks. A. Leśniewskiego do Kurii Diecezjalnej we Włocławku z uroczystości, 12 XI 1966 r., nlb.

³⁹ Archiwum Parafii pw. Wszystkich Świętych w Sieradzu, Kronika parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu [kopia w posiadaniu autorki].

⁴⁰ Aparat bezpieczeństwa jako przykład podawał list episkopatu Polski: *List pasterski episkopatu Polski na Tysiąclecie Chrztu Polski*, KDWł, 48(1966), nr 1–3, s. 33–39.

zazwyczaj formę tradycyjnych odpustów parafialnych wzbogaconych o kazania o treści milenijnej i okolicznościowe elementy liturgiczne. W Małyniu uroczystości zorganizowano 22 marca 1966 r. na zakończenie rekolekcji wielkopostnych, łącząc je z procesją wokół kościoła i Apelem Jasnogórskim⁴¹. W Drużbinie główne obchody odbyły się podczas odpustu św. Anny (31 lipca), a ich centralnym punktem była uroczysta suma z procesją milenijną i aktem oddania parafii pod opiekę Matki Bożej, w której uczestniczyć miało ok. 5 tys. wiernych⁴². W Kalinowej uroczystości połączono z odpustem św. Marii Magdaleny (22 lipca), a oprócz celebracji liturgicznych podkreślano także materialne „czyny milenijne”, m.in. remont świątyni i ofiary składane przez mieszkańców poszczególnych wsi⁴³. Analogicznie w Błazskach (21 sierpnia) obchody poprzedziło *triduum* oraz spowiedź parafialna, zaś kulminacją była uroczysta suma z procesją i udziałem duchowieństwa z okolicznych parafii⁴⁴. W Chlewie uroczystość milenijną połączono z odpustem Matki Boskiej Różańcowej (9 października), organizując *triduum*, kazania historyczne i procesję do specjalnie przygotowanych ołtarzy milenijnych⁴⁵. W Gruszczykach natomiast obchody odbyły się w dniach 2–4 grudnia i przybrały formę kilkudniowych nauk religijnych, spowiedzi oraz nabożeństw z wystawieniem Najświętszego Sakramentu⁴⁶. W raportach SB konsekwentnie akcentowano stosunkowo niewielką frekwencję – zwykle od kilkuset do ok. 2000 osób – oraz bardzo niski udział młodzieży, szacowany na 5–10% obecnych⁴⁷.

Jesienna faza obchodów milenijnych w powiecie sieradzkim dostarczyła SB kolejnych argumentów na rzecz tezy o ograniczonym zasięgu społecznej mobilizacji religijnej. W dniu 8 września 1966 r. w parafii w Charłupi Małej odbył się tradycyjny odpust, w którym uczestniczył sufragan włocławski bp Zaręba oraz – jak odnotowano – około 70 księży. W sprawozdaniu podkreślono, że kazanie hierarchy zawierało „wrogie akcenty

⁴¹ ArDWI, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego, Obchody Milenium, t. 4, Uroczystości Tysiąclecia w parafii Małyń, 15 III 1967 r., nlb.

⁴² Tamże, Millennium parafii Drużbin z dnia 31 VII 1966 r., 27 XII 1966 r., nlb.

⁴³ Tamże, Sprawozdanie z uroczystości milenijnych w parafii Kalinowa, 17 X 1966 r., nlb.

⁴⁴ Tamże, Sprawozdanie z obchodu milenijnego w Błazskach 1966 r., b.d., nlb.

⁴⁵ Tamże, Sprawozdanie z parafialnej uroczystości milenijnej w parafii Chlewo, 22 XI 1966 r., nlb.

⁴⁶ Uroczystości Tysiąclecia w parafii Gruszczyce, 1 I 1967 r., nlb.

⁴⁷ AIPN Ld pf10/800, t. 1, Ocena działalności kleru rzymskokatolickiego oraz elementów z nim związanych w powiecie sieradzkim za 1966 r., 27 XII 1966 r., k. 7–11; AIPN Ld pf10/908, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Łodzi w roku 1966, 14 I 1967 r., k. 69–109.

polityczne” i odniesienia do rzekomego prześladowania religii w Polsce. Aparat bezpieczeństwa zwrócił również uwagę na frekwencję, szacowaną na ok. 2000 osób, zestawiając ją z rokiem poprzednim, kiedy – według tych samych źródeł – w uroczystościach uczestniczyło ok. 5 tys. wiernych. Taki sposób prezentacji danych miał wyraźnie akcentować spadek zainteresowania i osłabienie oddziaływania Kościoła. Podobną optykę przyjęto przy opisie „Wielkiego Odpustu Posoborowego”, zorganizowanego 20 listopada 1966 r. w parafii w Szadku, również z udziałem bp. Zaręby. Uroczystość, połączona z obchodami Tysiąclecia Chrztu Polski, zgromadziła – według raportu – ok. 700 wiernych. Z kolei 6 grudnia 1966 r. w Warcie odbył się odpust ku czci św. Mikołaja, patrona parafii, także powiązany z akcentami milenijnymi. Frekwencję oszacowano tam na ok. 1000 osób. W podsumowaniu SB stwierdzała, że uroczystości parafialne związane z obchodami Tysiąclecia Chrztu Polski „nie cieszyły się popularnością”, czego dowodem miał być – w jej ocenie – stosunkowo niski udział wiernych. Wyjątek stanowiła parafia w Warcie, gdzie – jak zapisano w charakterystycznym dla języka aparatu bezpieczeństwa tonie – „stopień fanatyzacji społeczeństwa jest jeszcze dość duży”. Szczególnie mocno akcentowano znikomy udział młodzieży, oceniany na 5–10% ogółu obecnych. Dane te miały potwierdzać skuteczność działań władz świeckich, zmierzających do ograniczenia wpływu Kościoła na młode pokolenie. Jednocześnie sposób interpretacji frekwencji – konsekwentnie przedstawianej jako dowód słabości mobilizacji religijnej – pokazuje, że raporty SB nie były wyłącznie zapisem faktów, lecz elementem szerszej narracji mającej wykazać ideologiczną przewagę państwa w konfrontacji z Kościołem⁴⁸.

Jednocześnie SB szczegółowo odnotowywała inne formy aktywności religijnej towarzyszącej obchodom milenijnym, takie jak peregrynacja obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, akcje „oddania się w niewolę” poszczególnych grup społecznych czy odnawianie i wznoszenie przydrożnych kapliczek. Każde z tych zjawisk interpretowano jako próbę wzmocnienia wpływów Kościoła i „skupienia szerokich warstw społeczeństwa wokół parafii”. Reakcją władz były działania administracyjne i prewencyjne – od kar finansowych za nielegalne zbiórki po rozmowy ostrzegawcze z inicjatorami budowy kapliczek. W raportach SB charakterystycznym

⁴⁸ AIPN Ld pf10/800, t. 1, Ocena działalności kleru rzymskokatolickiego oraz elementów z nim związanych w powiecie sieradzkim za 1966 r., 27 XII 1966 r., k. 7–11; AIPN Ld pf10/908, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Łodzi w roku 1966, 14 I 1967 r., k. 69–109.

elementem była także konsekwentnie podkreślana niewielka frekwencja wiernych podczas lokalnych uroczystości, najczęściej mieszcząca się – według danych aparatu bezpieczeństwa – w granicach od 150 do 450 osób. Wyjątek stanowiła parafia w Warcie, gdzie uczestnictwo oszacowano na około 1200 wiernych. Akcentowanie tych danych służyło budowaniu obrazu ograniczonego oddziaływania obchodów milenijnych w skali powiatowej⁴⁹.

Uzupełnieniem obrazu milenijnej mobilizacji religijnej były działania podejmowane w przestrzeni symbolicznej wsi. W związku z trwającą akcją milenijną duchowieństwo parafii powiatu sieradzkiego przystąpiło w 1966 r. do odnawiania istniejących przydrożnych „świątków” oraz inicjowania budowy nowych kapliczek. Jak odnotowano w dokumentach SB, we wszystkich parafiach powiatu dotychczasowe obiekty zostały odmalowane i udekorowane, co interpretowano jako element szerszej strategii podkreślania religijnego charakteru przestrzeni publicznej. Szczególną „gorliwość” w tym zakresie – według raportów – wykazywać miały parafie w Szadku, Warcie, Rossoszycy, Godynicach, Stolcu, Złoczewie i Brzeźniu. Równocześnie aparat bezpieczeństwa reagował na próby wznoszenia nowych obiektów kultu. W lutym 1966 r. grupa mieszkańców wsi Męcka Wola, działając wspólnie z sołtysem Andrzejem Pacholakiem, podjęła przygotowania do budowy kapliczki przydrożnej. Jak wynika z materiałów SB, w wyniku „inspiracji” funkcjonariuszy przewodniczący Prezydium PRN w Sieradzu przeprowadził z inicjatorem rozmowę ostrzegawczą, co doprowadziło do zaniechania inwestycji. Analogicznie uniemożliwiono budowę kapliczki we wsi Ligota, należącej do parafii w Burzeninie⁵⁰. Przykłady te pokazują, że milenijna aktywność religijna nie ograniczała się do liturgii i uroczystości kościelnych, lecz obejmowała także materialne znaki obecności religii w krajobrazie lokalnym. Dla władz państwowych nawet tak pozornie niewielkie inicjatywy jak odnowienie czy wzniesienie przydrożnej kapliczki stanowiły przejaw „aktywizacji elementów klerykalnych” i wymagały – w ich ocenie – administracyjnej kontroli oraz prewencyjnej interwencji.

* * *

W świetle przeprowadzonych obserwacji i relacji tajnego współpracownika, obraz obchodów milenijnych w Kaliszu, w powiecie sieradzkim

⁴⁹ AIPN Ld pf10/800, t. 1, Ocena działalności kleru rzymskokatolickiego oraz elementów z nim związanych w powiecie sieradzkim za 1966 r., 27 XII 1966 r., k. 7–11.

⁵⁰ AIPN Ld pf10/908, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Łodzi w roku 1966, 14 I 1967 r., k. 69–109.

ukazuje wyraźne podobieństwa i różnice w zakresie mobilizacji religijnej oraz reakcji władz. W Sieradzu, mimo starań strony kościelnej i starannie zaplanowanych nabożeństw, frekwencja wiernych pozostawała niewielka – od kilkuset uczestników w nabożeństwach dla dzieci i młodzieży po około 1000 osób podczas ogólnego nabożeństwa. Ograniczoną obecność parafian tłumaczono m.in. konkurencyjnymi wydarzeniami organizowanymi przez władze oraz codziennymi obowiązkami mieszkańców. W Kaliszu natomiast uroczystości miały charakter bardziej uroczysty i rozbudowany – uczestniczyło w nich ośmiu biskupów, liczni księża diecezjalni i zakonnicy, a także przedstawiciele wspólnot świeckich. Mimo to, również tu odnotowano stosunkowo umiarkowaną frekwencję. Nastrój uczestników obu uroczystości cechowała powaga i spokój, kazania miały przede wszystkim charakter religijno-historyczny, a polityczne akcenty były ograniczone. Szczególną uwagę zwracało także niskie zainteresowanie młodzieży, które w Sieradzu wynosiło od 5 do 10% uczestników, a w Kaliszu podobnie nie wykazywało entuzjazmu wobec wydarzeń. Równocześnie w obu miastach widać było działanie władz w celu kontroli i ograniczenia wpływu Kościoła – organizowano równoległe imprezy, szczególnie atrakcyjne dla młodzieży, wprowadzano monitoring uczestnictwa biskupów i duchowieństwa w nabożeństwach, a także zabezpieczano przepływ informacji o przebiegu uroczystości. To złożone tło pozwala dostrzec, że obchody milenijne w diecezji włocławskiej były nie tylko lokalnym zapisem życia religijnego, lecz również świadectwem strategii państwa wobec Kościoła, sposobu interpretacji i wartościowania aktywności religijnej oraz mechanizmów monitoringu operacyjnego.

Zestawienie tych doświadczeń pozwala dostrzec, że pomimo różnic w skali i formie uroczystości, w obu przypadkach Kościół musiał zmagać się z ograniczeniami w mobilizacji parafian oraz mniejszymi możliwościami oddziaływania publicznego, które były skutkiem zarówno codziennych zobowiązań wiernych, jak i działań administracyjnych władz. Dokumenty SB i relacje tajnych współpracowników uwiadcniają wyraźną rozbieżność między oficjalną narracją władz a faktycznym przebiegiem wydarzeń, co pozwala uznać milenijne uroczystości za interesujący przykład ograniczonej mobilizacji religijnej oraz świadectwo strategii państwa wobec Kościoła. Analiza tych przypadków stanowi punkt wyjścia do szerszego rozważenia roli państwa w kształtowaniu społecznej percepcji obchodów milenijnych, sposobów nadzoru operacyjnego i interpretacji aktywności Kościoła w dokumentach aparatu bezpieczeństwa.

CELEBRATION OF THE MILLENNIUM OF THE BAPTISM OF POLAND IN THE SOUTHWESTERN PART OF THE WŁOCŁAWEK DIOCESE

Keywords: PRL, security apparatus, Włocławek diocese, Catholic Church, Millennium of the Baptism of Poland, Sieradz, Security Service.

Abstract: This article presents the preparations and course of the 1966 millennium celebrations of the Baptism of Poland in Kalisz, Sieradz County, and its region, in light of documents from the communist security apparatus and church-related materials. The Security Service's actions to identify and monitor church initiatives related to the millennium of Christianity in Poland are analyzed. Particular attention is paid to the functioning of the intelligence network and the role of secret collaborators in obtaining information about the clergy's preparations and the course of religious ceremonies. Archival materials demonstrate the scale of state authorities' interest in the millennium celebrations and the operational measures employed. The analysis indicates that, despite intense surveillance, the millennium celebrations constituted a significant element of the religious life of local communities.

Sections: [Introduction] > 1. The south-western part of the Włocławek diocese on the eve of the millennium celebrations > 2. The security apparatus towards the millennium celebrations of the Baptism of Poland > 3. The millennium celebrations in Kalisz (14–15 May 1966) > 4. The millennium celebrations in Sieradz > 5. The millennium celebrations in the Sieradz region > [Summary].

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Diecezji Włocławskiej, Spuścizna bp. Antoniego Pawłowskiego: Fotografie Milenium, Obchody Milenium, t. 3, Obchody Milenium, t. 4.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990: AIPN BU 89/182, AIPN BU 1585/4651, AIPN BU 0639/220, AIPN BU 3690/268.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy, AIPN By 077/557.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi: AIPN Ld pf10/800, t. 1; AIPN Ld pf10/908; AIPN Ld 0037/161, t. 1–2.

Archiwum Parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu, Kronika parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu.

Dekret w sprawie jubileuszu milenijnego, KDWł, 49(1966), nr 4–7, s. 146–148.

List pasterski episkopatu Polski na Tysiąclecie Chrztu Polski, KDWł, 49(1966), nr 1–3, s. 33–39.

- Dni Sieradza*, „Panorama Dziennika Łódzkiego”, 1966, nr 127(30 V), s. 2. 1966
- Dubowski A., *Kaliszcy świadkowie Millennium*, KDWŁ, 49(1966), nr 8–10, s. 211–217.
- Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła PRL*, t. 2, cz. 1: 1956–1963, Olsztyn 2000; cz. 2: 1964–1970, Olsztyn 2001.
- Friszke A., *Tysiąclecie kontra Milenium*, „Więź”, 1994, nr 2, s. 139–143.
- Gmurczyk Z., *Kościół wrocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951–1968)*, Wrocław 2015.
- Grzesiak K., *Relacje państwo-Kościół katolicki na terenie diecezji wrocławskiej w latach 1945–1989*, Toruń 2009.
- Halbwachs M., *Społeczne ramy pamięci*, Warszawa 2022.
- Hemmerling Z., *Bitwa o dusze. Polityka Gomułki wobec Kościoła w okresie Millenium*, „Konfrontacje”, 1990, nr 8, s. 16–17.
- Jarno W., Lesiakowski K., *Obchody milenium w diecezji łódzkiej (1966–1967)*, Łódź 2017.
- Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.
- Noszczak B., *Sacrum czy profanum? – spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002.
- Olejnik L., *Struktury niezależne 1945–1975*, w: *Sieradz. Dzieje miasta od 1939 roku*, red. K. Lesiakowski, Łódź – Sieradz 2014, s. 199–221.
- Popławski J.M., *Duchowe dziedzictwo Chrztu Polski*, RT, 63(2015), z. 5, s. 13–21.
- Przybylski B., *O Józefie nigdy dosyć*, KDWŁ, 49(1966), nr 8–10, s. 206–211.
- Raina P., „*Te Deum*” Narodu Polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn 1991.
- Rogowski T., *Amazonki Boga. Urszulanki sieradzkie*, Sieradz 2010.
- Ruzikowski T., *Obchody milenijne w Warszawie i województwie warszawskim w 1966 roku*, w: *Przebudować człowieka: komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*, red. M. Kula, Warszawa 2001, s. 261–373.
- Strzelczyk J., *Mieszko Pierwszy. Chrzest i początki Polski*, Poznań 2016.
- Ślązak E., *Ksiądz infułat Apolinary Leśniewski (1891–1984). Biografia proboszcza parafii pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Sieradzu*, Sieradz 2015.
- Turner V., *Obraz i pielgrzymka w kulturze chrześcijańskiej*, Kraków 2009.
- Turner V., *Proces rytualny. Struktura i antystruktura*, Warszawa 2010.
- Urbańczyk P., *Co się stało w 966?*, Poznań 2016.
- Uroczystości milenijne w Kaliszu*, „Słowo Powszechne”, 1966, nr 115(19 V), s. 2.
- Uroczystości w Kaliszu*, KDWŁ, 49(1966), nr 8–10, s. 205–206.